

GEOGRAFIYA VA TARIX FANLARI INTEGRATSIYASINING METODOLOGIK UMUMIYLIKHLARI

Toxiriyon Abdulloxi Sheralizoda,

*tarix fanlari nomzodi, dotsent, O'zMU huzuridagi PKQTMO tarmoq
(mintaqaviy) Markazi dotsenti;*

Abdullayeva Dilnoza Narzullayevna,

*pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti v.b. professori*

Annotatsiya. Mazkur maqolada geografiya va tarix fanlarining o'zaro integratsiyasi hamda ularning metodologik umumiyliklari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida ushbu fanlar o'rtasidagi bog'liqliklar o'quvchilarning tarixiy-geografik tafakkurini rivojlantirish, murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy jarayonlarni kompleks o'rganish imkonini beradi. Maqolada geografiya va tarix fanlarining ilmiy asoslari, umumiy metodologik yondashuvlari, ya'ni tarixiy va makon-ma'lumotlar asosida tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, kartografiya va xronologiya kabi vositalardan foydalanish kabi umumiyliklar ochib berilgan. Shuningdek, ta'limda integrativ yondashuvning afzalliklari va amaliyotdagi qo'llanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: geografiya, tarix, integratsiya, metodologiya, ta'lim, xronologiya, kartografiya, fanlararo yondashuv.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОБЩНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ДИСЦИПЛИН ГЕОГРАФИИ И ИСТОРИИ

Аннотация. В данной статье анализируется взаимная интеграция географии и исторических наук и их методологические общности. Связи между этими дисциплинами в учебном процессе позволяют развивать историко-географическое мышление учащихся, всесторонне изучать сложные социально-экономические и природные процессы. В статье раскрываются научные основы географии и истории, общие методологические подходы, такие как исторический и пространственный анализ данных, восприятие причинно-следственных связей и использование таких инструментов, как картография и хронология. Также были рассмотрены преимущества интегративного подхода в образовании и возможности его применения на практике.

Ключевые слова: география, история, интеграция, методология, образование, хронология, картография, междисциплинарный подход.

METHODOLOGICAL COMMONALITIES OF INTEGRATION OF GEOGRAPHY AND HISTORY DISCIPLINES

Annotation. This article analyzes the mutual integration of geography and historical sciences and their methodological similarities. The connections between these disciplines in

the educational process allow students to develop historical and geographical thinking, comprehensively study complex socio-economic and natural processes. The article reveals the scientific foundations of geography and history, general methodological approaches such as historical and spatial data analysis, perception of cause-effect relationships, and the use of tools such as cartography and chronology. The advantages of the integrative approach in education and the possibilities of its application in practice were also considered.

Keywords: *geography, history, integration, methodology, education, chronology, cartography, interdisciplinary approach.*

KIRISH

Bugun maktab ta'limining samaradorligini hayotiy ko'nikmalar va real dunyoqarash bilan boyitish masalasi fanlararo integrativ yondashuvni keng qo'llashni taqozo etmoqda. Aytish mumkinki, zamonaviy ta'limdagi metodologik yondashuvlarning asosini integrativ yondashuvlar tashkil etadi. Ilmiy tahlillarga ko'ra, integratsiya metodologiya tarkibida, bu fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va uyg'unlikni ta'minlovchi jarayondir [6]. Chunki bunday yondashuv o'quvchilarga ta'lim jarayonida turli fanlar orqali umumiy g'oyalarni shakllantirishga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida fanlararo aloqalar va integrativ yondashuvlar nafaqat bilimlarni samarali o'zlashtirish, balki ta'limning tarbiyaviy va dunyoqarashni shakllantirish funksiyalarini ham samarali amalga oshirish imkonini yaratadi. Ayniqsa, geografiya va tarix fanlari o'rtasidagi integratsiya ushbu fanlarning mazmunan yaqinligi, metodologik umumiyliklari va o'zaro bog'liq vazifalari tufayli alohida ahamiyatga ega.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Maktab ta'limida geografiya va tarix fanlari o'rtasidagi integratsiya, ushbu fanlarning mazmun va mohiyat jihatidan o'zaro to'ldiruvchi va biri-biriga manba sifatida xizmat qilishidan kelib chiqadi. Ular orasida yaqinlik va tabiiyki metodologik umumiyliklar ko'p bo'lganligi bois, ko'p ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalar bajarishini oson va sifatli amalga oshirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, bizningcha, bugungi kunda maktab ta'limidagi dasturlarda ushbu fanlar integratsiyasini yanada chuqurlashtirish masalasini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muammoning qo'yilishiga muvofiq, yuqorida ta'kidaganimizdek, maqolada geografiya va tarix fanlari ta'limining metodologik umumiyliklari va ularni integratsiyalash imkoniyatlari tahlil qilinadi.

TADVIQOT VA NATIJALAR

Mavzuni yoritish uchun, ilmiy adabiyotlar [1;3;4;5;], shuningdek umumta'lim maktablardagi mavjud holat o'rganildi va fanlar integratsiyasida umumiy metodologik jihatlar aniqlandi. Birinchidan, geografiya va tarix fanlarining umumiy xususiyatlari haqida. Ma'lumki, geografiya, maktabdagi tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy muhitni o'rganuvchi fan bo'lib, ko'proq joy va makon tushunchalariga asoslanadi. Tarix esa insoniyatning o'tmishini, jamiyatlar taraqqiyoti va ularning ma'lum makondagi harakati, o'zgarishi va ijtimoiy jarayonlarni xronologik izchillikda yoritib beradi. Biroq, ikkala fandagi umumiylik jihatlar xronologiya va makon bilan bog'liqligi, hududiy o'zgarishlar va ta'rixii jarayonlarni tushunishni talab etilishi, hujjatli manbalar, xaritalar, statistik ma'lumotlar va arxeologik topilmalardan foydalanilishi, ilmiy tahlil, ta'rif va modellashtirish usullarini qo'llanilishida ko'proq seziladi.

Ikkinchidan, ikki fan orasidagi metodologik tahlilning umumiyliklari quyidagi metod va yondashuvlarda yorqin namoyon bo'ladi, jumladan:

- *makon va vaqt tushunchasida*, ya'ni har ikki fan makon (joy) va vaqt (xronologiya) asosida qurilgan. Geografiya makonni zamonaviy holda, tarix esa uning vaqt ichidagi o'zgarishini o'rganadi. Masalan, shaharlarning rivojlanishi, tabiiy resurslarning ishlatilishi yoki migratsiya jarayonlari ham geografik, ham tarixii tahlilni talab qiladi.

- *sabab-oqibat aloqalari*, bunda tarixii voqealar va geografik hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari har ikki fanning markazii o'rganish obyekti hisoblanadi. Masalan, iqlim o'zgarishlari sivilizatsiyalarning qulashiga olib kelgan holatlar (Mesopotamiya, Misr, Mayya) ham geografiya, ham tarixni qamrab oladi.

- *komparativ tahlil usuli*, ya'ni ikkala fan ham taqqoslash (komparativ tahlil) usulidan keng foydalanadi, ayniqsa, geografiyada turli mintaqalar va tarixda davrlar o'rtasidagi farq va umumiyliklar taqqoslanadi hamda o'rganiladi. Bu metod orqali

turli madaniyatlarning geografik omillar ta'sirida hamda tarixiy voqea-hodisalar sabab shakllanishi tahlil etiladi.

- *modellashtirish va rekonstruksiya* metodi orqali geografiyada tabiiy va iqtisodiy hududlar modellashtirilsa, tarixda tarixiy jarayonlar rekonstruksiya qilinadi. Bunda ikkalasi ham mavjud ma'lumotlar asosida yangidan yaratish, jarayonni qayta tiklashga qaratilgan faoliyat hisoblanadi.

Uchinchidan, geografiya va tarix fanlari o'zaro integratsiyaning afzalliklari ham ta'lim samaradorligiga ta'sir ko'rsatishiga kafolat bo'ladi. Chunki integrativ yondashuv kompleks dunyoqarashni shakllantiradi, ya'ni o'quvchilarda jamiyat, tabiat va tarixiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq anglashga yordam beradi [2]. Integratsiya o'quvchilarda mehnat bozori talablariga mos kompetensiyalarni shakllantiradi hamda geo-tarix ta'limidan olinajak bilimlar birgalikdagi tadqiqotlar uchun zamin yaratadi. Ushbu fanlar integratsiyasi milliy va global identifikatsiyani mustahkamlaydi, ya'ni geo-tarixiy manzaralar yoshlarda vatandoshlik va insoniy qadriyatlarga asoslangan qarashlarni shakllantiradi. Qolaversa, bunday integratsiya o'quvchilarda zamon talablari asosida media va axborot savodxonligini oshiradi, chunki har ikki fanning manba asosida ishlash qobiliyati zamonaviy axborot muhitida muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, geografiya va tarix fanlarining metodologik umumiyliklarini mavzulardagi misollar va tahlillarda ham ko'rish mumkin. Masalan, "O'rta Osiyo sivilizatsiyalari: Amudaryo va Sirdaryo bo'yi tarixiy-madaniy markaz sifatida", "Buyuk Ipak yo'li: geografik joylashuv va tarixiy aloqalar markazi", "Ekologik inqirozlar va tarix: Aral dengizi fojiasi va uning ijtimoiy-tarixiy oqibatlari" kabi mavzular bo'yicha darslar va darsdan tashqari mashg'ulotlar tashkil etish, oqibat tarix va geografiya fanlarining integrativ ta'limini muntazam yo'lga qo'yishga zamin yaratadi.

Beshinchidan, geo-tarixiy ta'lim konsepsiyasi ham o'ziga xos o'xshash va umumiy jihatlariga asoslanib ikki fan integratsiyasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Bunda, avvalo, geo-tarixiy tahlil modeli e'tiborlidir. Chunki geo-tarixiy tahlil modeli, yuqorida ta'kidlaganimizdek, maktab o'quvchilariga ma'lumotni, makonda joylashtirish (xarita, hudud), vaqtda joylashtirish (davrlar, toifalar), sabab-oqibat

bog'liqligi (jarayonlar tahlili) asosida o'zlashtirishni o'rgatadi. Undan tashqari, geo-ta'rixiiy ta'lim konsepsiyasida ta'lim texnologiyalari ahamiyatli omildir. Ayniqsa, keys-tahlil, ya'ni tarixiiy voqeani geografik omillar asosida tahlil qilish zamonaviy ta'limning asosiiy talablaridan biridir. Shuningdek, interaktiv xaritalar orqali voqealarning makondagi harakatini vizual ko'rsatish ham o'quvchida tarixiiy va geografik bilimini mushtarak tarzda mustahkamlanishiga zamin yaratadi. Ikkala fanni loyiha asosida o'qitish ham integrativ jarayonga yangi mazmun bag'ishaydi, masalan, o'quvchilar mustaqil ravishda muayyan hudud va davrdagi ijtimoiy o'zgarishlarni tadqiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Nihoyat, geo-ta'rixiiy ta'lim konsepsiyasi eng zamonaviy texnologiyalar, jumladan, AR/VR texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi va unda tarixiiy joylarni geografik muhiti bilan qayta yaratish, ya'ni rekonstruksiya qilish o'quvchi tasavvurotini rivojlantirish va boyitishga ko'maklashadi.

Shu alohida ta'kidlash joizki, geo-tarix ta'limi konsepsiyasini joriy etish bo'yicha qo'yidagi amaliy tavsiyalar ikkala fandan olingan bilimlarni mustahkamlash va amalda qo'llashga yordam berishi mumkin:

a) *Fanlararo darslar tashkil etish.* Geografiya va tarix o'qituvchilari hamkorlikda umumiiy mavzular asosida darslar ishlab chiqishi (masalan, "Qadimgi sivilizatsiyalarning geografik omillari" yoki "Iqlim o'zgarishi va tarixiiy ahamiyati").

b) *O'quv dasturlarini integratsiyalashtirish.* Ta'lim muassasalarida tarix va geografiya fanlari mazmuniga integratsiyalashtirilgan modullarni kiritish, xususan, umumta'lim maktablarida "Geo-ta'rixiiy tahlil" kabi yo'nalishlar tashkil etish.

v) *Axborot texnologiyalaridan foydalanish.* Elektron xaritalar, interaktiv taftish platformalari va tarixiiy-qiyosiiy simulyatsiya dasturlaridan foydalanish ta'limni vizual va faol xarakterga ega qiladi.

g) *O'lqashunoslik va ekskursiyalar.* Geografiya va tarixni amaliyotda ko'rsatish uchun ekskursiyalar, muzey darslari, arxeologik maydonlarga tashriflar tashkil etish.

d) *O'quvchilarning mustaqil izlanish faoliyati.* Maxsus topshiriqlar va loyihalar orqali o'quvchilarni mustaqil tadqiqotlarga yo'naltirish, masalan: "Mening

shahrim geo-ta'rixiy nuqtai nazardan", "O'zbekiston tarixi xaritalarda" kabi mavzularda.

XULOSA

Geografiya va tarix fanlarini integratsiya qilish metodologik jihatdan to'liq asoslangan bo'lib, ta'lim jarayonini mazmunan boyitish, o'quvchilarda murakkab jarayonlarni kompleks anglash qobiliyatini rivojlantirishda samarali yo'nalish hisoblanadi. Ushbu fanlarning metodologik umumiyliklari ta'lim jarayonida ularni o'zaro bog'liq holda o'qitish imkoniyatini yaratadi. Bu esa, o'quvchida hayotiy voqelikka nisbatan kompleks, mantiqiy-tahliliy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur fanlar o'rtasidagi integratsiya ta'lim sifatini oshirish, tarixiy voqealarning makon va vaqt nuqtai nazaridan chuqur tahlili, shuningdek, fuqarolik ongi va ekologik madaniyatni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunday integratsiya ta'limda fanlararo yondashuvlarni rivojlantirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va milliy hamda global madaniyatni anglashga asosli zamin yaratadi. Shuning uchun, maqola matnida keltirilgan tavsiyalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev I. Fanlararo ta'lim va pedagogik integratsiya // O'zbekistonda ta'lim islohotlari, 2019, №2.
2. Karimov J. Tarixni o'rganishda geografik omillar ahamiyati. // Samarqand: SamDU nashriyoti. 2020.
3. Xudayberdiyeva M. Geo-ta'lim – fanlararo yondashuvning yangi bosqichi // O'zbekiston pedagogika jurnali, 2022. №3.
4. Anderson M. & Holt R. The Chrono-Spatial Framework in Social Studies Education // London: Routledge. 2018.
5. National Geographic Education. // Geography and History: Integrating Spatial and Temporal Thinking. Washington DC. 2019.
6. UNESCO Teaching History and Geography through Integrated Approaches. Paris: UNESCO Publishing. 2017.